

УДК 372.3(477)

DOI: 10.32342/2522-4115-2020-1-19-11

Г.М. РОЗЛУЦЬКА,

*доктор педагогічних наук, доцент, професор
кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

М.О. СОКОЛ,

*доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри романо-германської філології
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

Т.Л. ГАВРИЛЕНКО,

*доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної роботи, освітніх і педагогічних наук
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*

ПРИНЦИП ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ В ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКОГО ДОШКІЛЛЯ

Розглянуто проблеми модернізації дошкільної освіти як первинної ланки освітнього та соціального середовища людської життєдіяльності. Зазначено, що дошкільний вік як найбільш чутливий для засвоєння цінностей потребує реалізації принципу полікультурності як організаційного для формування толерантності. Вперше з'ясовано можливості використання принципу полікультурності як організаційного для толерантного освітнього простору українського дошкільця, створеного в межах сучасного нормативного-методичного забезпечення. Узагальнено виявлені можливості з опорою на вікові і психологічні особливості розвитку дитини дошкільного віку.

Визначено методологічні засади окресленої проблеми та здійснено онтологію основних понять дослідження. Виявлені можливості формування толерантності в освітньому просторі українського дошкільця свідчать про необхідність застосування принципу полікультурності як похідного від дидактичного – культуровідповідності. Зазначено, що при організаційній дії принципу полікультурності осучаснюються педагогічні концепції, актуальною стає освіта в розрізі ознайомлення з культурою та формування компетентності дошкільника з опорою на відповідні цінності толерантності.

Аналіз змістових ліній програм розвитку дитини дошкільного віку засвідчив, що, незважаючи на їх регіональне або державне застосування, вони в розрізі чинної законодавчої бази забезпечують методичне підґрунтя для організації локального толерантного освітнього простору дошкільного закладу. Тематичне наповнення програм забезпечує формування толерантності дошкільника в контексті поєднання культурної, мовної, соціальної та суміжних компетентностей, що узгоджується з віковим психологічним механізмом розвитку дитини дошкільного віку, представленим когнітивним, емоційним, поведінковим особистісним компонентами.

Ключові слова: полікультурність, толерантність, освітній простір, організаційний принцип, дошкільця.

Рассматриваются проблемы модернизации дошкольного образования как первичного звена образовательной и социальной среды человеческой жизнедеятельности. Отмечено, что дошкольный возраст как наиболее чувствительный для усвоения толерантных ценностей требует реализации принципа поликультурности как организационного. Впервые выяснены возможности использования принципа поликультурности как организационного для толерантного об-

разовательного пространства, созданного в рамках современного нормативного методического обеспечения. Обзор возможностей сделан с опорой на возрастные и психологические особенности развития ребенка дошкольного возраста.

Определены методологические основы обозначенной проблемы и онтология основных понятий исследования. Выявленные возможности формирования толерантности в дошкольном образовательном пространстве Украины свидетельствуют о необходимости применения принципа поликультурности как производного от дидактического – культуросоответствия. Акцентируется внимание на том, что действие принципа поликультурности модернизирует педагогические концепции, важным остается образование в разрезе ознакомления с культурой и формирование компетентности дошкольника с ценностями толерантности.

Анализ содержательных линий программ развития ребенка дошкольного возраста показал, что, несмотря на их региональное или государственное применение, в разрезе действующей законодательной базы программы обеспечивают методическую основу для организации локального толерантного образовательного пространства дошкольного учреждения. Тематическое наполнение программ обеспечивает формирование толерантности дошкольника в контексте сочетания культурной, языковой, социальной и смежных компетенций, что согласуется с возрастным психологическим механизмом развития ребенка дошкольного возраста, представленном когнитивным, эмоциональным, поведенческим личностным компонентами.

Ключевые слова: поликультурность, толерантность, образовательное пространство, организационный принцип, дошкольная среда.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Інтеграційні процеси, зокрема в освіті, привели до соціокультурних змін і, отже, спричинили аксіологічні трансформації суспільного життя. Відкритість освіти до зовнішніх впливів спонукає до осучаснення змісту, обсягів, освітнього інструментарію. Дошкільна освіта як першооснова національної системи освіти гнучко реагує на нові запити соціуму. Норми міжнародного права відображено в нормативно-правовій базі. Закони України «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2002), вимагають обов'язкової освіти дітей старшого дошкільного віку, а з боку держави гарантують належні умови здобуття дошкільної освіти через розвиток мережі закладів освіти різних форм власності у межах державних вимог. Освітній заклад дошкільної освіти як найперше суспільне освітнє середовище забезпечує гармонійний розвиток особистості дитини, формує ціннісне ставлення до довкілля, до самої себе, виробляє механізми адаптації та творчої самореалізації в нових умовах.

Наявність суперечностей між декларованими гарантіями й реаліями освіти дітей – представників різних культур, проблеми інтегрування їх у єдину спільноту актуалізують дослідження можливостей застосування принципу полікультурності в освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи нашого дослідження забезпечили наукові праці [2–4; 7–11]. Наукові результати І. Давидченко [2], О. Добош та Т. Довбиш [3], В. Ляпунової [4] стосуються досвіду педагогів дошкільної освіти в умовах сучасних суспільних трансформацій. Напрацювання О. Смолінської [8], С. Смолюк [9], А. Цимбалару [10] уможливають з'ясування суті сучасного освітнього середовища та вказують на значення у його організації освітнього простору. Згадані науковці не фокусували увагу на дослідженні організаційних аспектів застосування полікультурного принципу в просторі дошкільця, яким присвячено цю статтю.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – на основі аналізу нормативно-методичного забезпечення дошкільної освіти визначити можливості організації освітнього простору українського дошкільця за принципом полікультурності. Відповідно, виділено завдання: 1) визначити методологічні засади окресленої проблеми та онтологію основних понять; 2) проаналізувати правове та нормативно-методичне забезпечення дошкільної освіти на можливості використання принципу полікультурності як організаційного в освітньому просторі з акцентуацією на віковій і психологічній особливості формування цінностей толерантності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У педагогічній науці сучасне освітнє середовище трактується як комплекс умов, що забезпечують організацію комфортної життєдіяльності дитини. Базовим у дослідженні вважаємо ідею С. Смолюк, що освітнє середовище як інтегративне поняття синтезує низку умов для ефективної соціалізації та розвитку особистісних цінностей дитини. Сприяють досягненню поставленої освітньої мети, на

думку дослідниці, своєрідні чинники та багатогранні можливості або обставини освітнього процесу, закладені в організаційно-педагогічних умовах формування освітнього середовища [9, с. 138]. Отже, втілення принципу полікультурності в середовищі дошкільної освіти розглядається нами як чинник взаємодії носіїв різних культур або культуровідповідних середовищ.

Аналіз досліджень у галузі формування освітнього середовища в освітніх закладах різних типів [3; 8; 9] спонукає розглядати освітній простір як частину об'єктивної реальності, яку характеризують матеріально-процесуальна природа, структура і наявність кордонів, тоді як освітнє середовище завжди конкретне, існує тільки в певному місці і в точний час оточення для певного суб'єкта. Погоджуємося з О. Цимбалару в твердженні, що освітній простір та будь-яка з його складових (інформаційне, соціальне середовище; освітня програма і освітні завдання; взаємодія учасників освітнього процесу тощо) під впливом зовнішніх або внутрішніх чинників може бути об'єктом цілеспрямованих змін [10, с. 44–45]. Зауважимо, що не тільки певні умови навколишнього середовища створюють основу освітнього середовища, а й особистість кожного з учасників освітнього процесу є невід'ємною умовою його існування. Таким чином, можна припустити, що освітній простір дошкільного освітнього закладу є сукупністю локальних освітніх середовищ, які перебувають у взаємодії один з одним, а наповнення його інформацією про різні культури, культурними зразками, нормами поведінки визначає його аксіологічні можливості.

Парадигма концепту «толерантність» характеризується багатоваріантністю форм і проявів. На сьогодні немає чіткого визначення суті толерантності. Найбільш поширені лексеми: неупередженість, ліберальність, дозвіл, варіація, великодушність, милосердя, покірливість, витривалість, терплячість, терпіння, помірність, довготерпіння, терпимість, потурання, помилування, милосердя, поблажливість, м'якість, покірність, лагідність, доброта, сердечність, щедрість, великодушність, доброзичливість, прихильність, співчуття, благодійність, милість, повага, шанобливе ставлення, заступництво, опікування [12]. Ми використовуємо визначення толерантності як цінності полікультурності, практики і принципу взаємодії учасників освітнього процесу, в нашому контексті – це діти, педагогічні працівники, помічники вихователів або асистенти та няні, медичні працівники, батьки або особи, які їх замінюють. Враховуємо диверсифікаційний підхід, щоб уникнути визначення рівнів сформованості толерантності. Надмірна толерантність не розглядається нами як бажаний результат, оскільки призводить до вразливості особистості.

Освітній простір дошкільного навчального закладу належить до складних, багатоаспектних педагогічних явищ. На думку О. Смолінської, засади організації освітнього простору можна подати як тріадну модель – дієвість, ідентифікація базових функціональних підсистем та управління ними [8, с. 23]. Наш науковий інтерес викликають процеси культурної самоідентифікації та становлення ідентичності, однак ми враховуємо, що зв'язок між підсистемами забезпечується управлінням.

Істотною умовою організації освітнього простору дошкільного закладу, на думку О. Добош, є врахування в педагогічному проектуванні принципів, які охоплюють: розвиток дошкільника в контексті особистісно орієнтованого підходу з урахуванням сенситивних періодів, провідних видів діяльності, а також творчого розвитку дитини як суб'єкта своєї життєдіяльності; урахування соціокультурного контексту, культуровідповідності та діалогічності; взаємодію соціокультурного досвіду, професійного, особистісного досвіду педагога й особистісного досвіду дитини; співтворчість і співпраця всіх суб'єктів освітнього простору тощо [3, с. 11].

Основним завданням дошкільної освіти є виконання вимог Державного стандарту дошкільної освіти України, які реалізуються у програмах. Колективом фахівців дошкільної освіти під керівництвом дійсного члена НАПН України, професора, доктора педагогічних наук А.М. Богуш розроблено Базовий компонент дошкільної освіти (2012). У ньому зведено державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дошкільника. Інваріантна складова містить такі освітні лінії: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина в природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини». Варіативна складова презентує освітні лінії «Комп'ютерна грамота», «Іноземна мова», «Хореографія», «Шахи».

Оновлюючись відповідно до тенденції розвитку освітньої галузі крізь призму суспільних процесів, у практиці дошкільної освіти реалізуються різноманітні програми, наприклад: «Малятко», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», «Світ дитинства», «Соняшник», «Радість творчості», «Українське дошкільля», «Впевнений старт», «Я у світі», тощо. Програми різною мірою враховують сучасні досягнення науки, зростаючі вимоги практики, потребу особистісних підходів в освіті, розвиток інформаційних технологій, суспільно-економічні та освітньо-культурні трансформації.

Аналіз змісту регіональної програми розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» [6] свідчить про можливість використання принципу культуровідповідності в процесі її практичного застосування. Програму створено колективом авторів (О. Білан, Л. Возна, О. Максименко та ін.) з метою розширення можливостей освітньої роботи з дошкільнятами з урахуванням соціокультурних особливостей західного регіону України. Особливістю програми «Українське дошкільля» є детермінованість етнічно-культурними традиціями аксіологічного компонента змісту дошкільної освіти, що забезпечує підґрунтя для організації культуровідповідного освітнього простору дошкільля.

Українське дошкільля прагне до європейської відкритості із збереженням національного характеру освіти, тому вважаємо, що пріоритетність національного потребує виважених підходів до сприйняття різноманітності культурних проявів, орієнтованість на толерантну взаємодію в процесі освіти стає ключовим завданням освітнього процесу. У програмі «Українське дошкільля» задоволення культурних інтересів дошкільника передбачено в змісті наскрізних освітніх ліній: «Дитина в соціумі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Мовлення дитини». Таким чином, чітко викристалізовується напрям – загальнолюдське в культурі через збереження національного при входженні до світової спільноти, через національне – до полікультурного.

Використання міждисциплінарних підходів (філософські, культурологічні, психологічні, педагогічні) у дослідженнях феномена культури привели нас висновку про трансформацію в сучасній освіті принципу культуровідповідності у принцип полікультурності. Зазначимо, що в умовах глобалізації відбулась еволюція сутності та змісту основних педагогічних принципів з їх екстраполяцією в модерні концепції [11, с. 43–44]. Полікультурність, ґрунтуючись на загальнолюдських цінностях та природній потребі національного самоствердження визначає соціокультурний розвиток особистості, здатної до життєдіяльності в полікультурному середовищі. Неоднорідність освітніх колективів потребує реалізації полікультурності як освітнього принципу для вироблення толерантності у взаємодії [7, с. 16–19].

Програмою «Українське дошкільля» в розрізі освітньої лінії «Дитина у соціумі» сфокусовано увагу на формуванні взаємин з однолітками, починаючи з третього року життя, коли в дитини зростає інтерес до довкілля. Робота з дошкільнятами проводиться над вивченням таких тем: «Духовне виховання», «Сім'я», «Ставлення до ровесників», «Спілкування» «Культура у побуті», «Поведінка у громадській місцях» тощо [6, с. 23–25]. Теми містять потенції для створення в освітньому просторі дошкільного закладу атмосфери толерантності, стосунків відкритості, поваги та почуття солідарності.

Передумовами, завдяки яким закладається толерантність дошкільника, є: емоційна прив'язаність до важливого для дитини дорослого; висока потреба в безпеці та емоційній близькості з дорослим; формування еталонного образу іншої людини; вироблення елементів спілкування. Наведені вікові особливості дошкільника враховано в змістовій лінії «Дитина у світі культури». Об'єктом пізнання для дошкільника є діяльність і поведінка батьків, старших членів сім'ї, близького оточення. Особливої уваги потребують етнічно, конфесійно, соціально, расово тощо неоднорідні сім'ї або родини, які на сьогодні домінують у соціальній структурі. Толерантність як практична норма сімейних взаємостосунків засвоюється дитиною як загальнолюдська цінність, що проявляється у моральних установах.

Толерантність, розвиваючись на початковому етапі як терплячість, тобто адаптивна властивість індивіда, дає можливість пристосовуватися до різних впливів зовнішнього середовища (зокрема й фрустраційного характеру), згодом перетворюється у форму соціаль-

них відносин, тобто терпимість. Характерним є перехід від рефлекторного до психічного пізнання світу. Повноцінне задоволення потреб дитини веде до формування нових потреб (отримання вражень, рух, спілкування з дорослими), на основі яких відбувається подальший аксіологічний розвиток [4, с. 138].

Отже, концепт компетенцій, які формуються в результаті, нам видається таким: 1) позитивні уявлення про різних людей, включно з членами сім'ї або родини; 2) почуття любові та поваги до близького оточення; 3) уважне, доброзичливе, співчутливе ставлення до людей. Простежується залежність між етапами формування компетентностей дошкільника у концепті толерантності та психологічним механізмом розвитку, представленим когнітивним, емоційним і поведінковим компонентами.

Наслідуючи приклад дорослих у національній самоідентифікації, проявах національного єства, культурному вираженні, дошкільник поступово оволодіває доступними вміннями та навичками, тобто ідентифікує цінності рідного етносередовища. На думку І. Давидченко, особливе значення має поєднання культурної та суміжних мовної та соціальної компетентностей дитини дошкільного віку, які у перспективі виконують функцію запобіжних засобів подальших неадекватних асоціацій щодо своєрідності різних культурних проявів [2, с. 125–127]. Показником компетентності дитини стає засвоєння загальнолюдських цінностей, світової культури, що відбувається через етнічну культуру – культуру рідного кровного етносу, культуру титульної нації своєї країни, культури народів, що мешкають в одному просторі.

У старшому дошкільному віці прогресує система індивідуальних особливостей дитини, яка визначається інтелектуальною децентрацією, коли пізнавальні процеси починають виходити за межі власного досвіду, прискорюється розвиток мотиваційної пізнавальної діяльності, формуються механізми, що регулюють спілкування, аналітико-синтетичну і волюву діяльність. Отже, дитина не просто засвоює інформацію, а засобом певної діяльності, певних дій може перевірити її, застосувати і, таким чином, сформувати певні вміння й елементарні компетентності та їх реалізувати.

Логічне продовження закладено в змісті державної програми розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт», особливістю якої є опора на особистісно орієнтований, інтегрований, діяльнісний підходи до освіти дошкільників, на максимальне використання можливостей періоду дитинства для формування культури життєдіяльності в полікультурному середовищі [5, с. 4]. Старший дошкільний вік виходить за межі когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів, проявляється особистісний вимір толерантності.

Основою для становлення структури толерантності в старших дошкільників вважаються такі компоненти: особлива відкритість, висока сприйнятливості дитиною соціальних впливів, чутливість до світу соціальних відносин; інтенсивний розвиток здатності до ідентифікації, емпатії і рефлексії; здатність розуміти і враховувати чужий погляд; розвиток емоційного передбачення; розвиток довільності поведінки, а також різних форм спілкування з однолітками й дорослими. У цей період відбувається становлення механізмів толерантної поведінки, зокрема особистісної ідентифікації, децентрації, емпатії; механізмів розвитку особистості – співпідпорядкування мотивів, а також становлення внутрішньої позиції, тобто внутрішніх механізмів морального розвитку – ідентифікації, відокремлення, соціальної перцепції; просоціальної поведінки, що охоплює основні показники толерантної поведінки [4, с. 141–143]. Так, кристалізується четверта складова концепту компетентностей, яка практично реалізує цінності толерантності.

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок. Вищенаведене свідчить про потенційні можливості толерантності в освітньому просторі українського дошкільця. Організаційна дія принципу полікультурності за модернізації освітніх підходів акцентує увагу на стратегіях ознайомлення з культурним розмаїттям через національну культуру, а формування компетенцій дошкільника – з опорою на толерантність.

Аналіз змісту програм розвитку дитини дошкільного віку засвідчив, що, незважаючи на їх регіональне або державне застосування, вони в розрізі чинної законодавчої бази забезпечують методичне підґрунтя для локального толерантного освітнього просто-

ру дошкільного закладу. Тематичне наповнення програм забезпечує формування толерантності дошкільника у контексті поєднання культурної, мовної, соціальної та суміжних компетентностей, що узгоджується з віковим психологічним механізмом розвитку дитини дошкільного віку, представленим когнітивним, емоційним, поведінковим особистісним компонентами.

Нами узагальнено компетенції, які формують толерантні цінності дошкільника у концепт, представлений позитивними уявленнями про різних людей, включно з членами сім'ї, родичами; виробленням почуття любові та поваги до близького оточення; уважним, доброзичливим, співчутливим ставленням до людей; становленням механізму просоціальної поведінки, що охоплює основні показники толерантної поведінки.

Перспективними напрямками досліджень для нас залишаються ознайомлення з організаційним і педагогічним досвідом практичної роботи з організації простору толерантності в дошкільні, накопиченим такими країнами, як Англія, Ізраїль, Німеччина, США, Японія та ін.

Список використаної літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А.М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук; авт. кол.: А.М. Богуш, Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.В. Гавриш, О.П. Долинна, Т.С. Ільченко, О.В. Коваленко, Г.М. Лисенко, М.А. Машовець, О.В. Низковська, Т.В. Панасюк, Т.О. Піроженко, Т.І. Поніманська, О.Д. Сідельнікова, А.С. Шевчук, Л.Ю. Якименко. – К., 2012. – 26 с.

2. Давидченко І.Д. Формування лінгвокультурологічної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти як педагогічна проблема / І.Д. Давидченко // Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». – 2019. – № 1 (17). – С. 125–129.

3. Добош О.М. Формування інноваційного простору дошкільної освіти / О.М. Добош, Т.І. Довбиш // Актуальні проблеми сучасної дошкільної освіти: зб. тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 26 жовтня 2017 р., Мукачєво / Ред. кол.: В.І. Кобаль (гол. ред.) та ін. – Мукачєво: МДУ, 2017. – С. 9–12.

4. Ляпунова В.А. Підготовка вихователів до формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку: монографія / В.А. Ляпунова. – Мелітополь, 2016. – С. 363.

5. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» / О.О. Андриєтті, О.П. Голубович, О.П. Долинна та ін. – Тернопіль: Мандрівець, 2013. – 104 с.

6. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» / О.І. Білан, Л.М. Возна, О.Л. Максименко та ін. – Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 264 с.

7. Розлуцька Г.М. Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919–1936 рр.): монографія / Г.М. Розлуцька. – Дрогобич: Коло, 2005. – 282 с.

8. Смолінська О.Є. Теоретико-методологічні засади організації культурно-освітнього простору педагогічних університетів України: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / О.Є. Смолінська. – Дрогобич, 2015. – 598 с.

9. Смолюк С.В. Організаційно-педагогічні умови становлення розвивального освітнього середовища в системі початкової освіти України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С.В. Смолюк. – Луцьк, 2015. – 240 с.

10. Цимбалару А.Д. Освітній простір: сутність, структура і механізми створення / А.Д. Цимбалару // Український педагогічний журнал. – 2016. – Т. 1. – С. 41–50.

11. Rozlutska G. The System of Pedagogical Concepts in Globalization Conditions [Електронний ресурс] / G. Rozlutska, M. Sokol, O. Tsaryk, N. Hupka-Makogin, I. Horenko // International Journal of Applied Exercise Physiology. – Vol. 9 (4). – P. 43–52. – Режим доступу: <http://ijaer.com/Journal/vol.9.4.pdf>

12. Wardle F. Diversity in Early Childhood Programs [Електронний ресурс] / Francis Wardle // The Professional Resource for Teachers and Parents. – Режим доступу: http://www.earlychildhoodnews.com/earlychildhood/article_view.aspx?ArticleID=548